

HISTORIA ECCLESIAE

Nagy Alpár

Kolozsvár

Gazdasági jellegű sérelmek a Dél-Erdélyi Református Egyházban 1940–44 között

I.

Economical Injuries Suffered by the Southern Transylvanian Reformed Church between 1940–1944. Part I. Abstract

The study presents the situation of the Reformed Church in Romania between 1940 and 1944 from an economical perspective. The pauperization of the Hungarian population of Romania was a state policy in that period. The Reformed Church was no exception. The economic oppression and the unbearable tax burdens decimated its financial resources, and weakened its capacity of financial self-sustainment. This paper is the first part of a longer series, which presents the requisition of church buildings by local and military authorities. Many parishes, church estates and even schools with educational activity were seized from one day to another by the local or military authorities. These requisitions represented a serious difficulty for the church leadership, because the lack of these buildings impeded all ecclesiastical and educational activities.

Keywords: church history, Romania during WW2, Reformed Church of Transylvania, church buildings, requisition, school buildings.

A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész életét ismertető írásaink immár három éve jelennek meg a *Református Szemle* hasábjain.¹ Eddigi írásainkban rámutattunk arra, hogy milyen indokok és célok álltak a román kormánynak a bécsi döntés után alkalmazott kisebbségpolitikája mögött. Elmondtuk, hogy ez a politika a dél-erdélyi magyarságra és implicite a református egyházra a szenvedések sokaságát zúdította, majd részletesen, csoportosítva ismertettük mindazokat az atrocitásokat, melyek ebben az időszakban református lelkészeket, tanítókat vagy a híveket, illetve a templomokat, iskolákat, egyházi épületeket értek, valamint azt, hogy a tendenciózus módon alkalmazott cenzúra miképpen bénította meg a korabeli református egyházi sajtó működését Romániában. Bemutattuk a dél-erdélyi (nem csak) református lelkészek elleni hatósági túlkapásokat is. Sorozatunk folytatásaként az egyházat ért gazdasági sérelmekről beszélünk. A magyar lakosság pauperizálása (elszegényítése) állampolitikai célkitűzés volt a negyvenes évek Romániájában, ez elől pedig a református egyház sem menekülhetett. A gazdasági túlkapások, a kíméletlen adóprés anyagi erőforrásait jelentősen megtizedelte, és anyagi önfenntartó képességét igencsak kérdésessé tette.

¹ Ld. a *Református Szemle* 2007/4., 2008/1–2., 2009/3. valamint 2010/2., 3. és 5. számaiban megjelent tanulmányokat.

Hatóságilag lefoglalt egyházi ingatlanok

Katonák és menekültek beszállásolása

A második bécsi döntés példátlan módon és váratlanul szakította ketté Erdélyt. A régió szívében levő települések egyik napról a másikra határ menti településekké váltak. A román közigazgatás – érthető módon – nem volt felkészülve arra, hogy az új határ mentén csendőrséget, határőrséget, határátkelőket stb. szervezzen meg. A hiányzó infrastruktúrát pedig igen gyakran a magyarság rovására pótolták. Egyrészt a magyarok házához szállásolták be a határőrséget ellátó katonákat, ami közvetve ugyan, de az egyházra is súlyos terheket rótt; másrészt az irodákat és főhadiszállásokat legtöbbször olyan ingatlanokban rendezték be, melyeket az egyházaktól vettek el.

A bécsi döntés másik következménye az észak-erdélyi román menekültáradat volt, amely a hatóságokat szintén készületlenül érte. Ezt a kérdést is a magyarság rovására igyekeztek orvosolni. A menekülteket a magyarok házához, a magyar egyházak épületeibe szállásolták be. A magyarokhoz való elszállásolást a menekültek elüldözöttségének kárpótlásaként fogták fel, mintha a menekültek sérelmeiért a dél-erdélyi magyarok tartoztak volna megfizetni. A Belügyminisztérium 12098. sz., 1942. május 21-i rendelete kimondta:

„Az elhelyezést a magyar lakosságú községekben és falvakban kell elkezdni, kötelezve minden magyar családot, hogy befogadjon egy román családot és enniük is adjon, miközben a román család köteles segídezni a befogadó gazda birtokain, vagy a befogadó község birtokain, vagy valamilyen ipari létesítményben, ha van a környéken. A magyarok házáinak rekvirálását a rekvirálási törvény alapján kell végrehajtani.”²

A magyar családoknál végzett beszállásolások sok helyen példátlan sérelmeket okoztak ezeknek. A katonai beszállásolások esetében elsősorban a beszállásoltak száma sérelmes. Torda megye és Aranyosszék magyar községeiben egy családhoz átlagban 8–10 katonát helyeztek el, a Hunyad megyei magyar falvakban ez a szám sokszor 40-re emelkedett. Alpestesen egy-egy szoba-konyhás parasztházban 30 román katona lakott.³ A Déva környéki beszállásolásokról ifj. Müller Jenő ezt írta: „A XIV. Lajos korabeli protestáns üldözésekre és dragonyos vérengzésekre emlékeztet mindaz, ami a katonai beszállásolások körül tapasztalható.” Jelentése szerint csak a magyar családoknak kellett átadniuk a lakásaikat, a román családoknál csak szórványosan fordultak elő beszállásolások. A Déva melletti ún. csángótelepen minden házban 10–40 katona lakott. Az egyik csángó gazdának, aki egy szoba-konyhában lakott tíztagú családjával, 20 katonát kellett befogadnia. Egy másik, kilenctagú családnak 30 katonát. A 2600 lelket számláló Alsófelsőszentmihályra több mint 1000 embert küldtek, sőt, volt olyan időszak is, hogy 2900 katona volt a községben. Az egyik gazdatisztet feleségével és négy gyermekével az utcára dobta ki a katonai vezető, hogy házában irodát rendezhessen

² Idézi: Relațiile româno-maghiare și situația minorităților în anul 1942. Ancheta comisiei germano-italiene Hencke-Roggeri. In: *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX.*, Cluj-Napoca 2007, 269.

³ MOL (Magyar Országos Levéltár), K 63 (Külügyminisztériumi levéltár. A Külügyminisztérium politikai osztályának iratai), 263. cs., 27/7/Pat. (Román-magyar viszony, dél-erdélyi panaszok, sérelmek I.), 3773pol/1942.

be.⁴ A katonai beszállások tatárdúlással egyenlő csapást jelentettek a magyar falvakra, mert a katonák nem csak a nekik szánt épületrészeket foglalták le, hanem a magyar parasztok, földesurak lakószobáiba, konyháiba, magtárába, kertjeibe, iskoláiba, egyesületeibe telepedtek be. Tönkretették a szobák, konyhák, gazdasági épületek berendezéseit, kerítésekét égették el, anélkül, hogy a beszállásért megállapított hivatalos igénybevételi összegeket vagy a károk megtérítését még csak kérni is lehetett volna tőlük. A beszállásolt katonák a magántulajdont egyáltalán nem tisztelték. Ha loptak, nem lehetett tetten érni őket, mert fegyveresen védekeztek.⁵

Az észak-erdélyi menekülteket elsősorban Torda, Alsó-Fehér és Hunyad megye magyarjainak házaiba költöztették. A menekültek a házakat kárpótlásként a magukénak tekintették. A szállásadók bútorzatát, ingóságait a legkíméletlenebbül használták, bért nem fizettek, csak élőködtek.⁶

Egyházi ingatlanok elrekvirálása

Ha egyházi iskola, lelkészi lakás, kántori, harangozói lak vagy művelődési ház üresen állt valamelyik határ menti településen (de nemcsak), akkor biztosan lehetett számítani arra, hogy azt hatósági célokra vagy a menekültek beszállásolása végett lefoglalják. Bár a rekvirálási törvény szerint bér vagy bármilyen ellenszolgáltatás nélkül nem lehetett lefoglalni ezeket az ingatlanokat, a hatóságok az egyébként is nevelésesen alacsony bért sem fizették ki értük. Ha észak-erdélyi román menekültek költöztek az egyháztól elorozott épületekbe, bérre nem is lehetett számítani. Az is sérelmes volt, ha az egyház ingatlanait katonai célokra foglalták le, de nem katonákat költöztettek beléjük, hanem raktárnak használták azokat. Így jártak el Torda környékén és Hunyad megyében több helyen, amint arról Gyárfás Elemér jelentést tett. Gyárfás arról is beszámolt jelentésében, hogy a Népközösség tiltakozására a hatóságok azzal válaszoltak, hogy az észak-erdélyi hasonló gyakorlat miatt járnak el így.⁷

Tiltakozásnak helye nem volt, a tiltakozó szállásadó, vagy – egyházi épületek esetében – lelkész vagy gondnok örülhetett, ha megússza annyival, hogy elzavarják, ugyanis – amint arról már szoltunk – a tiltakozókat néha bántalmazták, vagy feljelentették rémhírterjesztés, románokat gyalázó kifejezések használata, szervezkedés, élelmiszer-rejtegetés vagy más képtelen vádakkal.

Két szomszédos mezősi falu, Mezőköbölkút és Mezőújlak egyaránt határövezetbe került. A mezőköbölkúti idős lelkész rögtön a bécsi döntés után nyugdíjazását kérte, és át szeretett volna költözni Magyarországra. Az egyházközség ekkor Nagy Ödön, akkor még Mezőújlakon szolgáló lelkészt választotta meg, aki el is vállalta kinevezését. Ahogy a csendőrség tudomást szerzett arról, hogy a lelkész elköltözni készül Mezőújlakról, rögtön lefoglalták a parókiát, ahol csendőrlaktanyát rendeztek be. Évi 4000 lej (egy félhavi lelkészi fizetés értéke) bért ajánlottak fel a parókia használatáért. A lelkész közölte az Intézőbizottsággal a tényállást, de az kijelentette, hogy évi 12 000 lejnél kevesebbért semmiképp nem hajlandó bérbe adni a parókiát. Ebben az ügyben

⁴ MOL, K 28 (Miniszterelnökségi levéltár, nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai), 159. cs., 262. t. (Romániai magyarok elleni vétségek. 1940–43), 1942 – O – 18463.

⁵ Uo.

⁶ MOL, K 63, 263. cs., 27/7. t. 3773pol/1942.

⁷ MOL, K 63, 265. cs., 27/7/Pa t. (Román-magyar viszony, dél-erdélyi panaszok, sérelmek III.), 7907pol/1942.

megkeresték a tordai csendőrparancsnokságot is, de onnan is azt a választ kapták, hogy a csendőrség 4000 lejnél többet nem hajlandó fizetni. Persze, ekkor már egy hónapja használták a parókiát, és semmiképp nem akartak kiköltözni belőle.⁸ Nagy Ödön azonban köbölkúti parókiáját sem vehette át, mert amikor elment átvenni az egyházközséget, akkor tudta meg, hogy a távozni készülő, idős lévita-lelkészt, Földes Károlyt 1940. november 20-án kiköltöztették a parókiából, és távozásáig az egyik szobában húzhatta meg magát. A parókiára pedig két csendőr költözött be családotól. Nagy Ödönt be sem engedték az épületbe, arra hivatkozva, hogy ott civil személy nem tartózkodhat. Az új lakók szabad prédának tekintettek mindent, ami a parókián és körülötte volt. Az időközben eltávozott lévita-lelkésztől elrabolták gabonáját, ingóságait, fehérneműjét, élelmiszereit; tehenét és disznáját Nagycégre szállították. A fahiány miatt várható volt, hogy a kerítés és a csűr deszkáit elégetik. Nagy Ödön kénytelen volt a kántori lakásba költözni, ami alacsony, vizes épület volt, lakásnak teljesen alkalmatlan.⁹ A lelkész 1941 januárjában azt panaszolta, hogy azt sem engedték, hogy a parókia udvaráról a trágyát elhordja, vagy hozzáférjen a gazdasági épületekhez, nem csak az épületet, hanem a kertet, az udvart, a gazdasági udvart is használták, elégették a csűr deszkáit és a kerítést; a lelkészt pedig még az udvarra sem engedték be. A hatóságok diszkriminatív eljárását jól példázza, hogy a szomszédos Mezőszilváson román ember házát bérelték, a bért rendszeresen kifizették, és a gazdát nem fosztották ki.¹⁰ A lelkésztől nyilatkozatot is kicsikartak, amelyben ki kellett jelentenie: beleegyezik abba, hogy a parókiát havi 1000 lej bérért használják. Az Intézőbizottság nem támogatta a bérbeadást, és ezt számtalanszor közölte a hatóságokkal, de semmilyen érdembeli válasz nem érkezett.¹¹ Sőt, egy 1941. végi, Honvédelmi Minisztériumhoz intézett memorandumból az is kiderül, hogy a mezőújlaki és köbölkúti parókiáért még azt a csekély bért sem fizették ki a hatóságok, amit eredetileg ígértek.¹² 1943. január 11-én, a mezőszilvási esperes jelentése szerint még mindig csendőrök használták a mezőköbölkúti parókiát. Az esperes ekkor nyomatékosan kérte az Intézőbizottságot, lépjen fel a katonai hatóságoknál, hogy a bérleti szerződést ne kelljen meghosszabbítani, és az időközben újonnan kinevezett mezőköbölkúti lelkész beköltözhessen a parókiára.¹³ Az esetnek – bár gazdasági jellegű sérelemnek számít – nem csak gazdasági téren voltak katasztrofális következményei, mivel a lelkészi lakás hiánya közvetett módon az egyházközségre is romboló hatással volt. Nagy Ödön ugyanis, megunva a lelkészi lakás körüli hercehurcát, 1942 szeptemberében Mezőméhesre távozott.¹⁴ Az Intézőbizottság Mezőköbölkútra Péterfi Árpád, lévita-lelkészt nevezte ki.¹⁵ Ő viszont egy napig sem lakott az egyházközségben, mert nem foglalhata el a lelkészi lakást. Ennek az áldatlan helyzetnek a következményei Musnai Lászlónak, 1944 júliusában keltezett jelentéséből láthatók. A teológiai tanárt az Intézőbizottság azzal bízta meg, hogy személyesen iktassa be az egyházközség lelkészének Szegedi László teológust (akit az Intézőbizottság 1944 nyarán nevezett ki), és vizsgálja meg az egyházközség helyzetét. A jelentés szerint az

⁸ DRELvt (A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban), 678/1940.

⁹ DRELvt, 47. cs. (Egyházi sérelmek), 1.; 11.

¹⁰ Uo. 47. cs., 2.

¹¹ Uo. 1056/1941.

¹² Uo. 2958/1941.

¹³ Uo. 73/1943.

¹⁴ Uo. 2101/1942.

¹⁵ Uo. 2132/1942.

egyházközségben hat hónapig a beszoigáló lelkész sem fordult meg, mert félt a letartóztatástól. A templom nem volt használható, istentisztelet tartására csak télen kaptak engedélyt magánházaknál. Hatvan tanköteles gyermek volt, akiknek senki nem tartott vallásórát. A konfirmandusok Uzdiszentpéteren konfirmáltak úgy, hogy presbiter készítette fel őket, ahogy tudta.¹⁶ A hatóságok csak 1945 februárjában adták át végleg a parókiát az egyházközségnek, amikor – Erdély újraegyesítése miatt – nem volt már szükség külön csendőrségre a faluban. A mezősegi esperes jelentése szerint ekkor Nagy Odön lelkipásztor is visszaköltözött a faluba.¹⁷

Mezőkeszűben a határőrök akkor foglalták le a tanítói lakást, amikor a tanító katonai kiképzésen volt, és nem tartózkodott a faluban. Az egyházközség is, az Intézöbi-zottság is kényszeredetten bár, de kénytelen volt tudomásul venni a helyzetet.¹⁸

Az alsófelsőszentmihályi parókiát többször is lefoglalták a határőrség részére. Először 1940 őszén, amikor a lelkésznek sikerült kiharcolnia, hogy egy szobát megtarthasson magának. A következő napokban viszont a katonák olyan bosszúhadjáratot indítottak ellene, hogy három hét múlva már maga kérte, hogy kiköltözhessen. Másodszor 1942 tavaszán foglalták le a parókiát, ekkor a lelkészt a falutól egy kilométerre levő házba akarták kiköltöztetni. Hosszas alkudozás után annyit sikerült elérnie, hogy az iskola egyik helyiségében rendezhesse be az irodáját, és az unitárius parókián kapjon egy szobát. A rekvirálás módját az is jellemzi, hogy a rekviráló tiszt kijelentette a lelkésznek, jobban jár, ha átadja a helyiségeket szép szóval, mert ha nem, elveszik erőszakkal.¹⁹ A lelkész 1943-ban átszökött Magyarországra, a határőrség pedig ekkor immár harmadszor költözött be a parókiára.²⁰

Piskin a lelkési lakást 1940 októberében foglalták le katonai célokra, a lelkész számára egy szobát hagytak meg. A lelkész a parókián nem érezhette magát otthon, jelentése szerint a kapuban álló katona mindig idegenként kezelte, és leigazoltatta, valahányszor az épületbe akart menni. Bért soha senki nem fizetett. A jelentéstevő ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy a román parókián, ahol négy szoba volt, egyetlen helyiséget sem foglaltak le.²¹

Gyulafehérváron 1944 áprilisában csak a református lelkésztől rekvirálták el háromszobás lelkési lakásának egy szobáját, ahol az egyházközség irodája volt. A lelkész a rendőrkvesztornál többször jelentkezett panasszal, de azt az soha nem fogadta el.²²

A hátszegi egyházközséget is igen súlyos sérelem érte a katonák beszállásolása miatt. Az egyházközségtől elrekvirálták az egyetlen jövedelemhozó ingatlanát, a „Híd” vendéglőt. Évi 100 000 lej bért ígértek érte az egyházközségnek, 60 000 lejt készpénzben kellett volna kifizetniük, 40 000 lejt pedig az épület javítására kellett volna fordítaniuk. Az egyházközségnek azonban nem fizettek, annak ellenére, hogy az ingatlan adói az egyházközséget terhelték.²³ Hiába kérték még a Honvédelmi Minisztériumtól is, hogy az egyházközség kapja meg jogos járandóságát, 1943-as jelentésében Nagy Fe-

¹⁶ DRELvt, 1257/1944.

¹⁷ Uo. 195/1945.

¹⁸ Uo. 524/1943.

¹⁹ Uo. 47. cs., 33.

²⁰ Uo. 1892/1943.

²¹ MOL, K 28, 159. cs., 262. t., 1942 – O – 18463.

²² DRELvt, 662/1944.

²³ Uo. 2000/1941.

renc még mindig sérelemként említette, hogy a hátszegi egyházközség nem kapta meg a vendéglő utáni bért.²⁴

A Keresztváron beszállásolt katonák a református temető kerítését szedték szét, és a deszkákból ágyakat és egyéb tárgyakat készítettek, illetve tüzelőnek használták azokat. Hiába tett panaszt az egyházközség a brassói katonai hatóságoknál, semmilyen választ nem kapott.²⁵

A mezőpagocsai tanítónőt a határőrök kertjétől fosztották meg önkényesen, és lovaikat legeltették benne. Hiába kért kárpótlást, hiába tiltakozott a gyakorlat ellen, nem engedték, hogy saját kertjét használhassa.²⁶ Nagyölyvesen a határőrök az egyházközség erdejéből loptak fát 5 000 lej értékben.²⁷

Említettük már Nemes Dezső, magyarfenesi lelkész kálváriáját és a csendőrségnek a magyarfenesi magyarságon végrehajtott bosszúját a tordaszentlászlói csendőrgyilkosság miatt. Amikor az egyházközséget a tettesek után nyomozó csendőrség megszállta, a csendőröket a lelkész letartóztatása és kitoloncolása folytán üresen maradt parókiára szállásolták be. A beszállásolt csendőrök feltörték az egyházközség irattárát, máglyát raktak az iratokból, a kapitány pedig ingyen osztogatta szét a fásszínben található fát a környékbeli románoknak.²⁸

Nem volt kevésbé sérelmes az sem, ha az egyházi ingatlanokat a menekültek beszállásolására foglalták le. A pusztakamarási parókiát menekültek számára foglalták le, mivel a lelkész a megüresedett tanítói lakásban lakott. A lelkész jelentése szerint két menekült családot akartak oda elhelyezni, az egyiket azért, mert az előző lakóhelyén kocsmát akart berendezni, a másikat pedig, mert „az államalkotó fajhoz tartozó szállásadója utasította ki a lakásából, talán tisztasági okokból”.²⁹ A lelkész át is adta nekik a parókiát, a menekültek viszont nem elégedtek meg a lakás használatával. Lovaikat a parókia melletti kertben akarták legeltetni, a lelkészt pedig – amint azt már említettük – majdnem megverték, amikor számon kérte tőlük garázdálkodásaikat.³⁰ Szintén menekültek számára foglalták le a magyarszentbenedeki parókiát, mivel az lelkész hiányában üresen állt.³¹

Az alsóorbói kastélyt, mely a református egyház tulajdonában volt, ismeretlen körülmények között sikerült lefoglalatnia egy Stoica nevű, észak-erdélyi menekült mérnöknek. A lefoglalás után az „új gazda” rögtön a sajátjának tekintette az épületet. Beköltözött és óriási javításokba kezdett. Nem tudjuk, hogy az épület tulajdonjogának későbbi sorsa miként alakult.³²

Szintén különös körülmények között sikerült elkobozni a kisenyedi református egyházközségtől néhány igen fontos, jövedelemszerző ingatlanát. A kisajátításra 1940. november 26-án került sor. Hosszas pereskedés következett, amelynek – a jelentéstevő szerint – 1942-ben még nem lehetett látni a végkifejletét.³³

²⁴ Nagy Ferenc: *Helyzetkép a Dél-Erdélyben maradt Református Anyaszentegyház életéről a II. bécsi döntéstől 1943. május 5-ig*. MOL, K 610 (Sajtóarchívum), 91. cs., (Dél-Erdélyi Adattár) VI/11., 217.

²⁵ DRELvt, 2205/1943.

²⁶ Uo. 1744/1941.

²⁷ MOL, K 28, 159. cs., 262. t., 1942 – O – 18463.

²⁸ DRELvt, 617/1941.

²⁹ Uo. 1573/1941.

³⁰ Uo. 47. cs., 24.

³¹ Uo. 1127/1944.

³² Uo. 869/1944.

³³ Uo. 121/1942.

Alvincen az egyházközség birtokában levő földterületeket sajtátítottak ki sérelmes körülmények között. A földek kisajátítási árát 900 lejben állapították meg holdanként, holott egy hold föld reálértéke Alvincen 90 000 lej volt, de még az 1932-ben kisajátított erdőkért is 3500 lejt fizettek holdanként a hatóságok. Ebben az ügyben is hosszas pereskedés következett, mely még 1945-ben sem ért véget, és az egyház valószínűleg már nem is kapta vissza ezen birtokait vagy azok valós értékét.³⁴

Nem csak az egyházközségek épületei, földjei lehettek azoknak célpontja, akik kifosztani akarták az egyházat. A hatóságok néhány esetben az istentiszteleti helyeket is szívesen kisajátították volna.

A kerelőszentpáli leányegyházközségnek nem lévén temploma, az istentiszteleteket az egyik gyülekezeti tag házánál végezték. 1940 őszen ezt a házat is az észak-erdélyi menekültek számára akarták lefoglalni. Az esperesi hivatal és az Intézőbizottság a megyei prefektúránál és a Kultuszminisztériumnál is kénytelen volt interveniálni, hogy a szentpáliak istentiszteleti helye megőrizhesse eredeti rendeltetését.³⁵ Arról is tudomásunk van, hogy a magyarigeni egyházközség templomát akarták átjátszani a görögkeleti egyház kezére. Bár részletesebb adataink nincsenek, az 1943-ban keltezett főügyési vélemény szerint az egyetlen mód, ahogyan az Intézőbizottság elkerülhette a templom elvesztését az volt, hogy sürgősen lelkészt nevezzenek ki a faluba.³⁶ A bukovinai csángó falu, Andrásfalva templomának, a gyülekezet 1941-es áttelepítésével esedékes magyar-román egyezmény alapján a román állam tulajdonába kellett kerülnie. A templom kisajátítása meg is történt, 1945-ben az Intézőbizottság már arról értesült, hogy a parókiára az ortodox lelkész költözött be, a templomot pedig az ortodox egyház használja.³⁷ Az épületekért, ha nem is a református egyházat, de a magyar államot – a kormányközi megegyezés alapján – kártérítésben kellett volna részesíteni. A kérdésről Zwiedeneck romanizálási államtitkár számtalanszor próbált tárgyalni Antonescu államfővel, közölve, hogy hajlandó tárgyalni a magyar féllel a bukovinai magyarok visszasamaradt ingatlanai után történő kártalanításról, de az államvezető mindannyiszor visszautasította, kijelentve, hogy a magyaroknak egy banit sem hajlandó fizetni.³⁸

Búzásbocsárdon a nem használt egyházi iskolát rekvirálták el a menekültek számára. Amellett, hogy az egyházközség semmilyen bért nem kapott, és az épületet lelakták a menekültek, az is sérelmesnek tekinthető, hogy a faluvezetés az egyházközséget kötelezte arra, hogy az iskola udvarán található mellékhelyiséget a saját költségén építtesse át a menekültek számára.³⁹ Egy 1940. december 10-i rövid feljegyzés alapján tudomásunk van arról is, hogy az ótordai elemi iskola épületét is ki kellett ürítenie az egyháznak.⁴⁰

³⁴ DRELvt, 78/1942.

³⁵ Uo. 714/1940.

³⁶ Uo. 1552/1943.

³⁷ Uo. 1002/1945.

³⁸ Ezt lemondása után maga Zwiedeneck közölte a bukaresti magyar nagykövettel, amint az a nagykövet jelentéséből kiderül. MOL, K 64 (Külgügyminisztériumi levéltár, Politikai osztály rezervált iratai), 95. cs., 27. t. (Román-magyar viszony, 1941.), 36respol/1942.

³⁹ DRELvt, 897/1944.

⁴⁰ Uo. 20. cs., XIX. t. (Memorandumok tára), 3.

Működő oktatási intézmények épületeinek lefoglalása

Az egyházi iskolák lefoglalása körüli sérelmek szembetűnőbbek voltak akkor, amikor nem használaton kívüli (akárcsak Búzásbocsárd esetében), hanem működő iskolákat foglaltak le, főként katonai célokra, a tanulóknak és tanároknak pedig a meghagyott helyiségekben kellett meghúzniuk magukat. A lefoglalt iskolaépületekkel kapcsolatban egy 1942-es, részletes jelentésben találunk adatokat.⁴¹ A jelentés szerint a református egyházi iskolákban a következő sérelmes lefoglalások történtek:

A csombordi gazdasági iskolának helyet adó kastély épületét 1941. október 1-én foglalták le, hogy katonai kórházat rendezzenek be benne. A lefoglaló hatóságok nem vettek minden helyiséget birtokba, így az iskola tovább működhetett, de ez csak a lefoglaló parancsnokok jóindulatának volt köszönhető, akik öt szobát meghagytak az iskola számára. Ebben az öt szobában zsúfoltak össze 52 tanulót, így sikerült „a tanítást és a bentlakást a legrimitívebb módon biztosítani”. Két helyiség szolgált tanteremül, amelyeket csak egy ajtó választott el egymástól, a zaj áthallatszott egyikből a másikba. Az igazgatói irodába, mely egyben tanári szoba is volt, csak a tantermen keresztül lehetett bejutni. Két szűk hálószobában a tanulók egymás fölé épített papírcséken szorosan egymás mellett háltak. A konyha 7x3 m-es helyiség volt. Ez szolgált főzésre, étteremül, cselédlakásul, sőt, jó ideig a gazdasszony lakása is ott volt. Ott történt a mosás, a kenyérdagasztás, míg a kenyeret a szomszéd ház kemencéjében sütötték meg. Nagy nehézséggel járt a tanulók mosdása, amit a kastélyon kívül elhelyezett 3x4 m-es helyiségben voltak kénytelenek megoldani. Az ifjúság a fürdőhelyiségtől el lévén zárva, hetente egyszer Nagyenyedre járt be fürdeni. Gyakorlati munkateremül a kastély alatti üres borospince szolgált. Az iskolának ilyen összezsúfolása így is 50 000 lejbe került. Amikor az iskola vezetői Nagyenyeden tiltakoztak a helyzet ellen, az illetékes katonai parancsnok közölte, hogy a kórház javára maga is felajánlotta a nagyenyedi térpáncsnokság épületét, de felettesei kijelentették, hogy annak más célt szántak, bár az épület mindig üresen állt, annak ellenére, hogy ötször akkora volt, mint a csombordi kastély. Az iskola lefoglalásakor még a nagyenyedi kaszárnya is szinte teljesen üres volt.⁴²

Az 1941–42-es iskolai évben a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban mind az előadótermet, mind az internátusi szobákat 300 ágyas katonai kórház céljaira akarták lefoglalni. Jóllehet a kórházat végül nem rendezték be az épületben, a kiürítés tervét el kellett készítenie az iskola vezetőségének, a kiürítésre pedig hónapokon át állandóan késznek kellett lenniük.

A kollégiumi épületek helyzetének ismeretéhez tudni kell, hogy a Bethlen Kollégium keretében működő nagyenyedi fiúliceum és a tanítóképző intézet egymással szervesen összeforrtak, egy iskolatestet alkottak, sőt a Kollégiumhoz még az I–VIII. osztályos elemi iskola, a Bethlen Gábor Teológiai Akadémia és a téli gazdasági iskola is hozzátartozott. Ezek mind kötődtek a bentlakáshoz, sőt, a tanítóképző intézet minden hallgatójának bentlakónak kellett lennie. Ezek pedig mind a Bethlen Kollégium épületeiben voltak elhelyezve, csak a gazdasági iskola volt Csombordon.

A megnövekedett tanulói létszám és a teológiai akadémia jelenléte miatt a rekvirálás nélkül is igen szűkösen lettek volna. Meg kellett volna szüntetni az ének-zenetermet, a

⁴¹ MOL, K 28, 161. cs., 266. t. (Romániában élő magyarok iskola és oktatás ügyei, 1941–44), 1942 – B – 18713.

⁴² Ld. még DRELvt, 2315/1941.

kézimunkatermet, a rajztermet és a természettudományi előadótermet, be kellett volna vezetni a délelőtti és délutáni alternatív tanítási rendszert, ami maga után vonta volna a tanórák számának csökkentését, meg kellett volna szüntetni a bentlakók dolgozószo-báit, a dísztermet hálóteremmé kellett volna alakítani, s a tanuló ifjúságnak még így is csak csekély részét lehetett volna a bentlakásban elhelyezni. A tanulók zsúfolt elhelye-zése, a gyenge szellőztetési, mosdási lehetőségek, a kollégiumi kórházépület és fürdő-helyiség lefoglalása miatti beteg-elkülönítési és fürdési lehetőségek teljes megszűnése súlyos következményekkel járhatott volna.

A kórház végül nem került a Bethlen Kollégiumba, 260 ágyat, 53 szalmazsákot és ágyneműt azonban elrekviráltak. A tanulók 90%-a hálólhely nélkül maradt: fekvőhelyük heteken át a földre helyezett szalmazsák volt. A Bethlen Kollégium elöljárósága tölgy-fadeszkából ágyakat készíttetett, hosszú ideig ezeket használták. 1942. február 1-én pedig – részlegesen bár – mégiscsak lefoglalták a Bethlen Kollégium központi épületét, ezúttal katonai újoncok beszállásolása miatt. Lefoglalták a gyakorló elemi iskola egész épületét, a kis-kollégiumi épület egész emeletét, ahol a Teológia volt, és ezen kívül több más helyiséget is. Emiatt a kollégium vezetősége kénytelen volt megszüntetni a főgimnázium és a tanítóképző intézet internátusának dolgozószo-báit, a bentlakókat jobban összezsúfolták, megszüntették a zenetermet, az iskolai szövetkezeti boltot, a gazdasági munkatermet, pedelluslakást. A teológiát összes lakóhelyiségével, előadó-termeivel és tanári szobájával valamint igazgatói irodájával négy helyiségbe kellett ösz-szezsúfolni. A túlsúfoltág miatti nehéz helyzetet súlyosbította, hogy az épületbe ka-tonai újoncokat szállásoltak be, ami az ifjúság erkölcsi nevelésére volt rossz hatással.

Katonai lefoglalás alatt állt még a brassói református kereskedelmi fiúliceum két-emeletes épülete is, mely egyben internátus is volt. Egy ideig lefoglalva tartotta azt a CFR (Román Vasúti Társaság), aztán katonai kórház lett belőle. Mikor felszabadítot-ták, rögtön odaköltözött a német Wehrmacht, és továbbra is lefoglalva tartotta az épü-letet. Az iskola csak úgy működhetett, hogy délelőtt és délután, alternatív rendszerben a református leánygimnázium helyiségeit használták, míg internátusi célra négy helyi-séget bérelt az iskolavezetőség. A katonai kórház kiköltözése után 147 900 lej kárt ál-lapítottak meg.

A jelentés utalt még néhány elemi iskola lefoglalására is, melyekről megjegyezte, hogy azok a román kormány tiltó rendelkezése ellenére történtek.

A nagyszebeni három tanerős, református elemi iskolát 1941. január 3-án foglalták le a német katonai hatóságok. Ekkor Szabó Dénes igazgató-tanítót feleségével, három gyerekével és bútoraival együtt télvíz idején az iskola udvarára lakoltatták ki, végül a re-formátus lelkész fogadta be őket saját lakásába. A bérösszeget csupán négy hónapig fi-zette a csendőrpáncsnokság, később a fizetést megtagadta, az okozott károk pedig 91 681 lejt tettek ki. Az iskolát 1942. január 3-án felszabadították ugyan, de február 5-én ismét lefoglalták, ezúttal a román katonai hatóságok. Mindössze két tantermet hagytak szabadon. Ez alkalommal még az ötgyermekes iskolaszolga egyik szobáját is lefoglalták a legkíméletlenebb fenyegetések között.

A fogarasi református egyházközség két tanerős elemi iskoláját a román hatóságok 1941. július 27-én katonai kórház számára foglalták le, a kórházat azonban nem ren-dezték be, hanem abba 1941. szeptember 1-én a Radu Negru Állami Fiúgimnázium költözött be, és november 23-ig birtokolta az épületet.

A segesvári református egyházközség két tanerős iskolájának épületét két tanterem kivételével 1941. augusztus 8-án foglalták le. Az udvaron folyó járás-keelés, gyakorlato-

zás nemcsak a tanítást zavarta, hanem a gyermekeknek és a tanítóknak a legtermészetesebb mozgását is lehetetlenné tette. Itt is tetemes károk keletkeztek, de azoknak értékét a katonai hatóságok vonakodása miatt meg sem lehetett állapítani.

A jelentés szerint az is sérelmes volt, hogy a folyamatos tiltakozás ellenére, a Kultuszminisztérium és a román kormány mind az egyház, mind a magyar kormány előtt tagadta, hogy ezeket az oktatási intézményeket lefoglalták volna. A Kultuszminisztérium például a 259 635 számú iratában, 1941. november 11-én közölte, hogy a fogarasi, nagyszebeni és segesvári iskolákat a hadsereg nem tartja lefoglalva. A budapesti román nagykövetség 169-1. számú, a magyar kormányhoz intézett irata kijelentette, hogy nem volt katonai célra lefoglalva a nagyenyedi kollégium internátusa, a nagyenyedi fiúliceum és a tanítóképző intézet. Ezek a kijelentések azonban, mint a fentiekből látható, nem feleltek meg a valóságnak. A jelentés végül megállapította, hogy az összes rekvirálás által okozott kár mintegy 1 millió lejre rúg.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár.

A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész Levéltára.

Magyar Országos Levéltár, Budapest.

Külügyminisztériumi levéltár, Politikai osztály iratai, K 63.

Külügyminisztériumi levéltár, Politikai osztály rezervált iratai, K 64.

Miniszterelnökségi levéltár, Nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai, K 28.

Sajtólevéltár, K 610.

Könyvek, tanulmányok

Relațiile româno-maghiare și situația minorităților în anul 1942. Ancheta comisiei germano-italiene Hencke-Roggeri. In: *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*. Cluj-Napoca 2007.